

УДК 159.922.73-053.5:378.1

Г 17

Олена ГАЛЯН

orcid.org/0003-1379-3129

РОЗВИТОК СУБ'ЄКТНОСТІ ШКОЛЯРА ЯК ОРІЄНТИР ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті актуалізовано потребу підготовки майбутніх учителів до реалізації суб'єктної сутності школяра у процесі його навчання, виховання і розвитку. Акцентовано увагу на полінауковості знання про суб'єктність особистості, що сприяє розширенню та поглибленню уявлень про цей феномен. Висвітлено теоретико-концептуальні положення, які розкривають основні ознаки суб'єктності особистості школяра, визначають змістові характеристики освітнього середовища для її розвитку і є орієнтиром у фаховій підготовці майбутніх учителів.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність особистості школяра, ознаки суб'єктності, полінауковість, професійна підготовка майбутнього педагога.

Постановка проблеми. Модернізація освітньої галузі, інноваційні підходи в організації педагогічного процесу підвищують вимоги до професійної підготовки майбутнього педагога. Насамперед йдеться про його роль в управлінні інтелектуальним та особистісним розвитком школярів, уміння реагувати на виклики часу, вдосконалювати діяльність і спілкування відповідно до суспільного запиту на підготовку підростаючого покоління до життя у швидкоплинному світі інформації і технологій. У зв'язку з цим актуалізується потреба формування професійної культури майбутнього педагога, яка, з одного боку, відображає набуття компетентності у реалізації професійних функцій (предметно-діяльнісна складова), а з іншого, передбачає розкриття особистісного потенціалу кожного школяра, розвиток його як активної, самодостатньої особистості, здатної виявляти власне ставлення до світу і самої себе (особистісна складова). Отже, незважаючи на підкреслено рольовий характер взаємодії в освітньому процесі, вчитель і учень є особистостями з індивідуальними характеристиками, суб'єктними проявами, а їхній діалог має бути наповнений особистісними смислами, що проникають у чіткий регламент педагогічної взаємодії.

© Галян Олена, 2016

Знання про суб'єктність особистості учнів та можливості її розвитку у навчально-виховному процесі школи повинні стати особливим предметом засвоєння для майбутніх педагогів. Такий підхід до змісту освіти у вищій детермінований сучасним етапом розвитку науки загалом (постнекласична методологія розуміння суб'єкта [5]) та психолого-педагогічними підходами [9; 14], в яких людина і педагогічний процес розглядаються як цілісні феномени, що характеризуються нелінійністю розвитку та відображають методологію нових ідей для нової школи.

Обґрунтування концептуальних засад педагогіки суб'єктності, орієнтація на природу та сутнісні характеристики суб'єктних проявів школярів, можливості їх врахування у педагогічному процесі є актуальним науково-дослідницьким завданням, розв'язання якого створює перспективи для вдосконалення фахової підготовки майбутніх педагогів у контексті сучасної освітньої ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистісно орієнтований (Ш. Амонашвілі [1], І. Бех [2]), суб'єкт-суб'єктний [3; 13], людиноримірний (В. Кушнір [6]) вектори освітньої системи стали пріоритетними напрямками наукових досліджень кінця ХХ – початку ХХІ ст. (хоча й були результатом розвитку педагогічних традицій, започаткованих на початку ХХ ст.). Інтерес до людинознавчої проблематики (О. Вознюк, О. Тичина [4], М. Dembiński [17]) був пов'язаний зі зміною поглядів на людину та її можливості у засвоєнні й перетворенні навколишньої дійсності. Наукові пошуки відображали основні теоретичні та практико-орієнтовані узагальнення щодо становлення і вдосконалення освітніх реалій (В. Огнев'юк [7], В. Онищенко [8]). Особлива увага надавалася підготовці майбутніх педагогів до реалізації професійних функцій у системі гуманізованої педагогічної взаємодії (В. Сластьонін [15], Л. Хурло [16] та ін.). Відтак останні десятиліття позначені інтересом до студентів як суб'єктів навчально-професійної діяльності і виховання. Цьому сприяла увага до змістових аспектів реалізації гуманітарної парадигми в освіті, зокрема у вишах (В. Андрущенко, М. Бойченко, В. Кремень, Г. Онкович та ін. [10]). Її орієнтованість на саморозвиток студента, набуття ним особистісного сенсу отриманих знань, формування світоглядних позицій, опора на життєвий досвід створюють основу для реорганізації освітньої ситуації і навчання студентів запроваджувати не декларовану, а насправді суб'єкт-суб'єктну взаємодію, освітній діалог не тільки у вищій, але й у майбутній професійній діяльності.

Незважаючи на широкий дослідницький інтерес до питань реалізації суб'єкт-орієнтованих технологій у педагогічному процесі, недостатньо презентовані у педагогічному дискурсі питання «суб'єктності особистості» та їх теоретичне обґрунтування, що спричиняє труднощі у підготовці майбутніх педагогів до надання освітній ситуації такого вектору

розвитку, в якому розкривається природа суб'єктності школяра, оцінюється не його навченість, а стимулюються особистісні досягнення, водночас контроль замінює спільна відповідальність учителя й учнів за результати співпраці.

Мета статті – розкрити теоретико-концептуальні підходи до розуміння суб'єктності особистості як базової характеристики школяра у системі формування психолого-педагогічної культури майбутнього педагога.

Сучасний етап розвитку вищої педагогічної освіти в Україні характеризується пошуком нових підходів до змістового компонента та практики організації процесу професіоналізації майбутнього фахівця з урахуванням розуміння місця і ролі освіти в житті людини та суспільства. Системні перетворення в освіті, вибір адекватної освітньої моделі стає потребою сучасного освітнього простору. Однак ці зміни повинні бути науково обґрунтованими та відкривати можливості для успішної самореалізації суб'єктів освітнього процесу.

Виклики XXI ст. актуалізують питання активності особистості у засвоєнні та перетворенні навколишнього світу. Відтак сучасна освіта орієнтується як на діяльнісний, так і на особистісний аспекти педагогічного процесу. Це, своєю чергою, визначає пріоритетність і важливість врахування суб'єктності школяра у навчанні та вихованні. Однак потребує уточнення тих теоретико-методологічних засад, в яких відображено її сутнісні ознаки, чинники та умови розвитку. Майбутні педагоги мають бути зорієнтовані на ті положення, які розкривають суб'єктну сутність особистості школяра, відображають цілісне бачення його суб'єктності в особистісних, поведінкових і когнітивних вимірах.

Закономірно, що суб'єктність є утворенням (Л. Хурло [16], В. Петровський [12]), що розвивається у спеціально організованому педагогічному середовищі. Йдеться про діалогову, суб'єкт-суб'єктну взаємодію, а отже, виникає потреба ідентифікації тих теоретичних положень, які забезпечують ґрунтовне розуміння змістових характеристик суб'єктності у системі полінауковості (інтердисциплінарності, міждисциплінарності, кросдисциплінарності та трансдисциплінарності). У контексті дослідження це філософсько-психологічні та педагогічні системи наукового знання.

Розглянемо теоретико-концептуальні підходи до висвітлення сутнісних ознак суб'єктності особистості школяра, що є одним з орієнтирів фахової підготовки майбутніх педагогів до реалізації розвивального потенціалу освітнього середовища.

Школяр – суб'єкт навчання, виховання і розвитку. У контексті цієї тези розкривається погляд на школяра як певну реальність, що існує, виявляє ставлення, набуває знань, відображає у поведінці засвоєні ціннісні орієнтації, смисли, цілі, прагнення, мотиви. Його суб'єктні прояви виникають не самі собою, а під впливом значущих Інших (педагогів,

батьків, авторитетних однолітків тощо), у результаті спеціально-організованого освітнього простору (особистісно орієнтований (І. Бех [2]), особистісно-розвивальний (І. Якиманська), суб'єкт-розвивальний (В. Петровський [12])), в кому відбувається формування ставлення до себе як до діяльної особи. Діяльне засвоєння суспільного досвіду у поєднанні з набутим досвідом створює умови для розгляду школяра як суб'єкта освітньо-виховного процесу.

Школяр характеризується інтенціональною потребою в активності. Ця інтенціональність породжена бажаннями, намірами, переконаннями, цілями особистості, а отже, може бути неусвідомленою або усвідомленою. Її вияв пов'язаний з ініціативністю особистості. У системі навчання і виховання суб'єктність представлена як усвідомлений намір школяра здійснити задум, дію, висловити думку, запитати, висунути пропозицію, розв'язати задачу, виявити проблему та її розв'язати тощо.

Активність школяра виявляється у «привласненні» (засвоєнні), осмисленні та перетворенні об'єктивної дійсності і самого себе. На наш погляд, активність у цьому випадку є не атрибутом суб'єктності, як вказують більшість науковців [9], [12], [13], [15], а системоутворювальною одиницею, що визначає функціонування кожного з атрибутів суб'єктності. Розглядаючи її структурно-змістову модель, ми припустили, що серед них провідне місце належить ініціативності, самостійності, креативності, відповідальності, свободі.

Сферами прояву суб'єктності школяра є навчальна (пізнавальна) діяльність, взаємодія з навколишніми, суспільно корисна діяльність, самопізнання. Отже, він виявляється здатним до самоосвіти, самовиховання, саморозвитку, самопізнання, самореалізації. Суб'єктність у цьому контексті визначається здатністю школяра реалізовувати власні цілі, долати суперечності в образах Я-реального та Я-ідеального, використовувати власний потенціал для розв'язання навчальних і життєвих завдань, змінювати себе та навколишній світ тощо.

Суб'єктність школяра має різні прояви. Вони зумовлені психічною організацією людини: системою домінуючих мотивів (спрямованістю), задатками і здібностями, темпераментними характеристиками, інтересами і цінностями тощо. Отже, суб'єктність у цьому контексті вказує на унікальний, неповторний внутрішній світ особистості школяра, його індивідуальність (homo unicum). Індивідуальний підхід у процесі навчання і виховання буде забезпечувати врахування формально-динамічних (індивідних) та змістово-предметних (особистісних) особливостей особистості школяра. Крім того, суб'єктність не стала якістю, вона розвивається, а, відповідно, може мати різні рівні прояву.

Школяр як суб'єкт, будучи «джерелом причиновості буття» (за С. Рубінштейном), на рівні освітнього процесу може усвідомлювати

себе як причину того, що він реалізує («Я можу, хочу, вмію це робити»). Означене ґрунтується на теорії самопричиновості, розробленої російським вченим В. Петровським. Він вважає, що «бути особистістю» – означає бути суб'єктом самого себе, свого існування в світі, носієм ідеї «Я» як причини себе (ідеї «causa sui»)» [11, 227]. Самоусвідомлення надає значущості власній активності, що скерована намірами та має конкретний результат (продукти діяльності).

Складні процеси модернізації освіти разом з організаційно-педагогічними, дидактичними і методичними питаннями обов'язково містять вказівку на необхідність *зміни позиції вчителя у педагогічному процесі* [12; 16]. Його роль у розвитку суб'єктності школяра вимагає переходу від домінантності і директивності до підтримки і супроводу. Як вказує В. Петровський, суб'єкт-розвивальна освіта створює умови для прояву і переживання дитиною власної суб'єктності [12, 102]. Основу педагогічної спрямованості вчителя повинні скласти аксіопедагогічні орієнтири педагогічної діяльності. Відтак він (педагог) стає «значущим Іншим». Тільки у цьому випадку відбувається підсилення суб'єктних характеристик школяра. З цією метою запроваджується діалогічний підхід в організації педагогічного процесу. Діалогізація взаємин учителя й учня відкриває можливості для розвитку суб'єктності останнього, надання педагогічній взаємодії особистісного смислу, розгортання партнерських відносин, в яких реалізується людиноцентризм освітнього середовища.

Крім суб'єкт-розвивального освітнього середовища, впровадження прогресивних педагогічних теорій, педагогічних парадигм та технологій, *важливим інструментом становлення суб'єктності школяра є його діяльність, прагнення до самовиховання*. Їх розвивальний потенціал забезпечується тими новоутвореннями (новий тип ставлення до змісту взаємодії та до самого себе), які є прямим результатом процесу учіння з його виховуючим потенціалом і самого процесу виховання. Засвоєння навчальної діяльності (уміння вчитися), її результативність, надання знанням особистісного смислу розглядаються як показники актуалізації суб'єктних проявів школяра, забезпечують його саморозвиток і самоздійснення.

Висновки. Розвиток освіти характеризується потребою визначення основних орієнтирів перетворення педагогічної реальності. На сучасному етапі становлення педагогічної науки регулятивом пізнання може стати категорія суб'єктності. Її розробка доповнює методологію суб'єктного підходу до навчання і виховання підростаючого покоління, що декларується як пріоритет сучасної освітньої системи. Ціннісне та цілісне ставлення до школяра в його суб'єктних проявах відкриває перспективу для зміни освітньої ситуації, в якій створюються умови для здійснення його особистісного саморозвитку.

Перед майбутніми педагогами постає важливе освітньо-професійне завдання – забезпечити розвиток суб'єктності школяра. Однак його розв'язання неможливе без осмислення та прийняття нового знання про природу активності особистості, її потреби, інтенційність проявів, умови самоздійснення, що формуються на основі запровадження у вищих принципів інтер-, крос- та трансдисциплінарності у поглядах на людину.

Перспективною наукових пошуків стане розробка критеріїв оцінювання здатності майбутніх педагогів до розвитку суб'єктності школярів у процесі їх навчання й виховання.

Література

1. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике / Ш.А. Амонашвили. – М. : Педагогика, 1996. – 464 с.
2. Бех І.Д. Наукові засади створення особистісно орієнтованих виховних технологій / І.Д. Бех // Початкова школа. – 1997. – № 9. – С. 4 – 8.
3. Бондаревская Е.В. Педагогика : личность в гуманистических теориях и системах воспитания / Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич. – Ростов н/Д. : Творческий цент «Учитель», 1999. – 560 с.
4. Вознюк О.В. Людина, що навчається : головні аспекти нової парадигми освіти / О.В. Вознюк, О.Р. Тичина. – Житомир : Волинь, 1998. – 229 с.
5. Корсак К.В. Соціально-філософський аналіз тенденцій розвитку тріади «Людина – суспільство – освіта» на початку ХХІ століття : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10 / К.В. Корсак. – К., 2006. – 461 с.
6. Кушнір В.А. Ідеї постмодернізму в педагогічному процесі / В.А. Кушнір // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 7 – 10.
7. Огнев'юк В.О. Осягнення освіти : Підсумки ХХ століття : [монографія]. – К. : Навчальна книга, 2003. – 111 с.
8. Онищенко В.Д. Фундаментальні педагогічні теорії : [монографія] / В.Д. Онищенко. – Львів : Норма, 2014. – 356 с.
9. Ольховая Т.А. Педагогический аспект проблемы развития субъектности / Т.А. Ольховая // Вопросы гуманитарных наук. – 2005. – № 2 (17). – С. 233 – 237.
10. Онкович Г.В. Гуманітарна педагогічна парадигма вищої освіти / Г.В. Онкович, В.П. Андрущенко, М.І. Бойченко [та ін.]; гол. редкол. : В.Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 332 с.
11. Петровский А.В. Теоретическая психология : учеб. пособие / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М. : Академия, 2001. – 496 с.
12. Петровский В.А. Субъектность : новая парадигма в образовании / В.А. Петровский // Психологическая наука и образование. – 1996. – № 3. – С. 100 – 109.
13. Развитие субъектности в онтогенезе в современном социокультурном пространстве образования и семьи / под ред. Е.Н. Волковой. – Н. Новгород : НГПУ им. К. Минина, 2012. – 250 с.
14. Синергетика і освіта : [монографія] / за ред. В.Г. Кременя. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 348 с.

15. Слостенин В.А. Субъектно-деятельностный подход в общем и профессиональном образовании / В.А. Слостенин // Сибирский педагогический журнал. – 2006. – № 5. – С. 18 – 20.

16. Хурло Л. Профессиональная подготовка учителя к развитию субъектности ученика : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Л. Хурло. – Калининград, 2003. – 385 с.

17. Dembiński M. Pedagogiczne tworzenie istoty ludzkiej : [monografia] / M. Dembiński. – Poznan : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2013. – 442 s.

References

1. Amonashvili Sh.A. Razmyshlenija o gumanoj pedagogike (*Reflections on humane pedagogy*), Moskva, 1996, 464 p. [in Russian]

2. Beh I.D. Naukovi zasady stvorennja osobystisno orijentovanyh vyhovnyh tehnologij (*The scientific basis for the creation of personal oriented educational technologies*), Pochatkova shkola, 1997, 9, pp. 4 – 8. [in Ukrainian]

3. Bondarevskaja E.V. & Kul'nevich S.V. Pedagogika : lichnost' v gumanisticheskikh teorijah i sistemah vospitanija (*Pedagogy : personality in humanistic theories and systems of education*), Rostov n/D., 1999, 560 p. [in Russian]

4. Voznjuk O.V. & Tychyna O.R. Ljudyna, shho navchajet'sja : golovni aspekty novoi' paradygmy osvity (*A man who learns : the main aspects of the new paradigm of education*), Zhytomyr, 1998, 229 p. [in Ukrainian]

5. Korsak K.V. Social'no-filosofs'kyj analiz tendencij rozvytku triady «Ljudyna – suspil'stvo – osvita» na pochatku XXI stolittja (*Socio-philosophical analysis of trends in triad «Man – society – education» at the beginning of the XXI century*), Kyiv, 2006, 461 p. [in Ukrainian]

6. Kushnir V.A. Idei' postmodernizmu v pedagogichnomu procesi (*The ideas of postmodernism in the pedagogical process*), Shljah osvity, 2001, № 1, pp. 7 – 10. [in Ukrainian]

7. Ognev'juk V.O. Osjagnennja osvity : Pidsumky XX stolittja (*Comprehension Education : Results of the XX century*), Kyiv, 2003, 111 p. [in Ukrainian]

8. Onyshhenko V.D. Fundamental'ni pedagogichni teorii' (*Fundamental pedagogical theories*), L'viv, 2014, 356 p. [in Ukrainian]

9. Ol'hovaja T.A. Pedagogicheskij aspekt problemy razvitija sub'ektnosti (*The pedagogical aspect of the problem of development the agency*) *Voprosy gumanitarnykh nauk*, 2005, № 2 (17), pp. 233 – 237. [in Russian]

10. Onkovych G.V. et al. Gumanitarna pedagogichna paradygma vyshhoi' osvity (*Humanitarian Pedagogical Paradigm of the Higher Education*), [w:] V.G. Kremen' (red.), Kyiv, 2007, 332 p. [in Ukrainian]

11. Petrovskij A.V. & Jaroshevskij M.G. Teoreticheskaja psihologija (*Theoretical psychology*), Moskva, 2001, 496 p. [in Russian]

12. Petrovskij V.A. Sub'ektnost' : novaja paradygma v obrazovanii (*Agency : a new paradigm in education*) *Psihologicheskaja nauka i obrazovanie*, 1996, № 3, pp. 100 – 109. [in Russian]

13. Razvitie sub'ektnosti v ontogeneze v sovremennom sociokul'turnom prostranstve obrazovanija i sem'i (*The development of agency in ontogeny in the*

modern socio-cultural environment of education and family), [w:] E.N. Volkova (red.), N. Novgorod, 2012, 250 p. [in Russian]

14. Synergetyka i osvita (*Synergetics and education*), [w:] V.G. Kremen' (red.), Kyiv, 2014, 348 p. [in Ukrainian]

15. Slastenin V.A. Sub"ektno-dejatel'nostnyj podhod v obshhem i professional'nom obrazovanii (*Approach of agent-activity in the general and vocational education*) *Sibirskij pedagogicheskij zhurnal*, 2006, № 5, pp. 18 – 20. [in Russian]

16. Hurlo L. Professional'naja podgotovka uchitelja k razvitiju sub"ektnosti uchenika (*Professional training of teachers to development of the pupil's agency*), Kaliningrad, 2003, 385 p. [in Russian]

17. Dembiński M. Pedagogiczne tworzenie istoty ludzkiej (*The pedagogical creation of the human being*), Poznan, 2013, 442 p. [in Poland].

Галян Олена. Развитие субъектности школьника как ориентир профессиональной подготовки будущего педагога. В статье актуализирована потребность подготовки будущих учителей к реализации субъектной сущности школьника в процессе его обучения, воспитания и развития. Акцентировано внимание на полинаучности знания о субъектности личности, что способствует расширению и углублению представлений об этом феномене. Представлено теоретико-концептуальные положения, которые раскрывают основные признаки субъектности личности школьника, определяют содержательные характеристики образовательной среды для ее развития и являются ориентиром в профессиональной подготовке будущих учителей.

Ключевые слова: субъект, субъектность личности школьника, признаки субъектности, полинаучность, профессиональная подготовка будущего педагога.

Halian Olena. Development of the Pupil's Agency as a Guideline in Professional Training of Future Teacher. The article actualized the need to prepare teachers for the implementation of the agent nature of the pupil in the process of his training and development. A particular attention is given to poly-scientific knowledge about agency of the personality, which contributes to the expansion and deepening of ideas about this phenomenon. Theoretical and conceptual positions are presented that reveal the main features of agency of the pupil's personality, they determine the substantive characteristics of the educational environment for its development and they are a guide in professional training of the future teachers.

Key words: agent, agency of the personality of a pupil, signs of agency, poly-scientific, professional training of the future teacher.

Одержано 23.12.2015